

PERESTROYKA VE SOSYALİZMİN GELECEĞİ - I(*)

Nihat ERDOĞAN

Uzun bir süredir okuyucular, Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelere ilişkin sorular sormaktadır. Bu soruları ele alıp tartışmak ve yanıtlamaktan şimdiye kadar olabildiğince kaçındık. Çünkü, sağlıklı bir değerlendirme için gereksinme duyulan 'bilgi'yetersizliği söz konusudur. Özellikle, eğer Sovyetler'de önerilen ve hatta bir kısmı uygulamaya konulan reformlar çatışan çeşitli sınıfların çıkarları yanında, farklı uluslar ve çok geniş bir coğrafyanın bölgeleri bağlamında değerlendirilecekse, bu tür bir yetersizlik çok daha fazla önem kazanmaktadır. Esasında, şimdiden görülmeye başlanan grevler ve ulusalcı hareketler, bir yerde, kitle içindeki ayrışma ve farklılaşmaların çok açık göstergeleri niteliğindedir.

Ne var ki, bu durum henüz, **Perestroyka** politikasının çeşitli öğeleri üzerinde, farklı sınıf ve toplumsal grupların kesin hatları ile farklılaşmasının kemikleşmesi aşamasına gelmemiştir.

Diğer yandan, Sovyet yönetici elitinin de gereksinme duyulan reformlar ve bunların uygulanma hızına ilişkin olarak kendi içinde bölünmeleri söz konusudur. Gerçekte yönetici elitin reformcu kanadı, yoğun muhalefete karşın **demokrasi ve açık tartışma** doğrultusunda önemli gelişmeler başarmıştır. Bununla birlikte, bilebildiğimiz kadarı ile, **'tartışmak istemi'** toplumun en gelişmiş kesimlerinden (üst katmanlardan) gelmektedir.

Bu kesim içinde kendiliğinden gelişen tartışmalar, Sovyetler Birliği'nin yaşamakta olduğu ekonomik ve toplumsal bunalımların doğasına ilişkin önemli ipuçları açığa çıkarmaktadır. Ancak tartışmalarda gözlenen **içtenlik** şimdilik sınıf ve **ideoloji** ile ilgili politikalara kadar uzanmamıştır. Bu açıdan ekonomik politika tartışması, önemli ölçüde, burjuva

(*) MONTHLY REVIEW, Review of the Month, Vol 41, Number 11, March 1990.

Çeviri Yrd.Doç.Dr., Nihat ERDOĞAN.

ekonomistlerinin tartışmalarına benzemektedir. Çünkü bu tartışmaların da temelinde, sorunların teşhisi ve çözüm yollarına ilişkin düşüncelerin, değer yargılarından arınmış olduğu, iddiası egemendir. Bu gün için tartışmalarda **sosyalist dil** halen hakim gözükmemektedir. Ancak bu hakimiyet bile, **'toplumsal adalet'**e bağlılığın ötesine gitmemektedir. Diğer bir deyişle bu bağlılık, yoksullara ve nüfusun daha az gelişmiş katmanlarına özel önlemlerin savunulması ve destekleri kaldıracak bir fiyat reformunun, kitlelerde daha önce yaşanmamış zorluklara neden olacağına kabul edilmesi çerçevesinde kalmaktadır.

Buna karşılık, reformlar ile ilgili tartışmalarda, GSMH'nın hızlı ve sürekli olarak artırılması sorunu ilgi odağını oluşturmaktadır. Bu sorun üzerinde ileri sürülen hemen hemen tüm görüşlerde, burjuva ideologlarının, **'yükselen deniz bütün gemileri kaldırır'** ünlü deyişinde ifadesini bulan anlayış yatmaktadır. Dolayısıyla tartışmalarda **'adil gelir dağılımı'** ve **'sosyal harcamalar'** (emekli aylıklarının artırılması, sağlık, eğitim ve benzer hizmetlerin geliştirilmesi için) bir zorunluluk olarak kabul görmekle birlikte, tartışmalar özü itibarı ile teknokratik niteliktedir. **Plan ve pazar**'ın optimal bileşimi, **bütçenin denkleştirilmesi** ve **özyönetime sahip işletmelerin finansmanını gerçekleştirecek uygun banka sistemi** gibi, ele alınıp, tartışılan konuların hepsinin odağında iki temel sorun vardır. Birincisi, durgun ekonomiyi nasıl silkeleyip, harekete geçirmek. . . ikincisi ise, uzun dönemli büyüme hızını nasıl artırmak.

Tüm bu tartışmalarda, sosyalizmin amacı ve anlamı gibi tüm konuların eleştirel değerlendirmesi, politikacıların ve danışmanlarının gündemine girmemektedir. İşte bu noktayı usumuzda tutarak, yani (inancımıza göre) bu ülkedeki sosyalistlerin düşünüp sorguladıkları toplumsal, ahlaki ve ideolojik boyutlara vurgulama yaparak, konuyu irdelemek istiyoruz. Ancak bundan önce, Sovyetler Birliği'nde planlanan ve bugün bir ölçüde uygulamaya sokulmuş bulunan Yeniden yapılanma'nın geçmişine kısaca değinmekte yarar görmekteyiz.

-----0-----

Her ne kadar Mikhail Gorbachev **'glastnost'** ve **'prestroyka'** üzerine kendi damgasını vurmuşsa da, gerçekte önemi

itibarı ile bu politikalar, Gorbachev'in ötesinde bir sınıra ve geçmişe sahiptirler. Kuşkusuz, güç merkezinde bulunan bireyler özgün farklılaşmalar yapar ya da yapabilirler. Ancak unutmamak gerekir ki Gorbachev'in kendisi, sovyet sisteminin ürünüdür ve bugün, onun sahiplenip yönlendirdiği değişmelerin, yıllardır Sovyet toplumunda yeşerip gelişen toplumsal oluşum ve hareketlerde kökleri vardır.

Büyük bölümü ile batılı Sovyetologlar, bu gelişmelerin önemini ya kavrayamamışlar ya da gözardı etmişlerdir. Onların algılama alanı yüzeysel olgularla sınırlı kalmış ve dolayısıyla da , sürekli olarak karşılarında, büyük reformları gerçekleştirmekten aciz, hareketsiz ve katı bir toplum görmüşlerdir. Buna karşılık, Sovyetler Birliği'nin çok az sayıda da olsa bazı genç Marksistleri, yaşanan 'an'a tarih gibi bakabilme avantajını da kullanarak, akışkan ve değişen bir toplumu görebilme başarısını göstermişlerdir. Örneğin, Stalin'in ölümünden kısa bir süre sonra Isaac Deutscher, (Marksist kavramlarla ifade edilecek olursa) Stalinist dönem sonrası politik üst yapı ile toplumsal ve ekonomik yapılar arasında gittikçe artan derin çatışmalar nedeniyle, Sovyetler Birliği'nde yeni bir devrimin olası olduğuna işaret etmiştir(1).

Stalin'in teröre dayanan yönetiminin sona ermesi, gerçekten de, Sovyetler Birliği'ndeki yarışan çıkar gruplarının varlığını ve yönetici elit içindeki fraksiyonların oyunlarını su yüzüne çıkarmıştır. Ne var ki, politik üst yapı ya ödünler ya da baskı yoluyla uzun bir süre bütünlüğü (sağlıksız) içinde korunabilmiştir. Ancak bu süre içinde dahi (özellikle) egemen fraksiyon ateşi sürekli körüklemiş ve ortam kaynamaya devam etmiştir. Daniel Singer'in, Breshnev döneminin sonuna doğru yazdığı aydınlatıcı ve olabilecek önceden bildiren makalesinde durum şu şekilde açıklanmaktadır:

"Sadece devlet mülkiyetini değil, aynı zamanda toplum üzerindeki her tür kontrol aygıtını kullanan Parti hiyerarşisi, Sovyet toplumunun transformasyonu üzerindeki yönetimini büyük ölçekte sürdürmektedir. Ancak toplumsal yapı tanınmayacak denli bir değişmeye konu olmaktadır. Stalin'ci kitlesel terörün, bu değişmenin politik olarak şekillenmesine ve

netleşmesine engel olduğu doğrudur. Stalin'in haleflerinin uyguladığı daha seçici baskı yöntemleri de, henüz bu değişimin sınıf çıkarları olarak ifade edilmesini önlemektedir. Ancak bu yeni oluşum alttan alta, güç yapısı üzerinde ve özellikle de en üstte, baskı uygulamasına başlamıştır. Halen gizil durumda olmasına ve bir ölçüde kontrol edilmesine karşın, Parti hiyerarşisinin bürokratik ve teknokratik kanatları arasında bir çatışma, hızla gündeme gelmektedir. Bu çatışma ise, kısa zamanda yönetim mekanizmasının niteliğini değiştirebilecektir."(2)

Sovyetler'de şimdiye dek gözlenen büyük ölçekli değişimin önemli iki etmeninden birisi, **kentleşme**, diğeri ise, **eğitimin yaygınlaşması** ve kitlenin eğitim düzeyinin yükselmesidir. Değişimin bu iki etmeninden herbiri, hızlı endüstrileşmenin ve bununla bağıntılı olarak merkezi plan ekonomisinin benimsediği sosyal programların içsel parçalarını oluştururlar.

1917 Devrimi sırasında, ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 18'i kent ya da kasabalarda yaşamaktaydı. Geçen süre içinde, eski kentler genişlemiş ve binlerce yeni kent kurulmuştur. Bugün nüfusun 2/3 ü kentlerde yaşamaktadır ki, bu Devrim öncesi nüfusunun yüzde 80'nin kırsal bölgelerde yaşadığı tarım toplumuna göre, büyük bir farklılaşmadır.(3)

Büyümesi geçmişe dayanan önemli kentlerde bile görülen **gecekondular** ve **getoları** ile kentleşme, kuşkusuz ki tüm ülkelerde, endüstrileşmenin ilginç bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği için, kentleşme açısından belirtilmesi gereken önemli nokta, bu olgunun, görülmemiş hızıdır. Eğer bu olgu, Devrimden bu yana geçen 72 yıla eşit ölçülerde dağılmış olsaydı, sıradan bir gelişme söz konusu olurdu. Oysa bu 72 yıl içine, Devrim sonrasının yabancı müdahaleleri, 1920'lerin iç savaşı ve kent yaşamının tamamen durduğu 2. Dünya Savaşı yılları da girmektedir. Kaldı ki, belirtilen bu olayların ardından gelen yılları, esas itibarı ile yıkıntıların temizlenmesi ve yeniden inşa faaliyetleri alıp götürmüştür. Dolayısı ile kentleşme, 1930'lar ile 1950-1980 arasında olmak üzere kırk yıl içine sığdırılmıştır. Hızla artan nüfusun gereksinmelerini karşılamak kolay değildir: konutlar, okullar, hastaneler, satış merkezleri, ulaşım olanakları ve daha bir

çok hizmetin ve malın üretilmesi gerekmektedir. Ne var ki, tüm bu gereksinimleri karşılamak için gerekli olan yatırımlara yeterli kaynak bulmak zorluğu vardır. Çünkü varolan kaynaklar, öngörülenin üstünde bir hızla gelişen **endüstrileşme** tarafından kullanılmaktadır. Bu gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkan sorunlar, kent yaşamında halkın hoşnutsuzluğunun kaynağını oluşturmaktadır. Verilen sözler ve umutlar ile gerçekler arasındaki açığın büyüdüğü Breshnev'in ekonomik durgunluk döneminde, bu hoşnutsuzluk daha bir yoğunlaşmıştır.

Olağanüstü endüstriyel büyüme sadece belirli merkezlerde nüfusun yoğunlaşması ile kalmamış, aynı zamanda, sınıfsal yapıda değişmelere de kaynak olmuştur. Bunların arasında en önemlisi, kuşkusuz, en büyük sınıf olarak, köylülüğün yerine geçen işçi sınıfının oluşmasıdır. Ayrıca bu sınıf, yıllar itibarı ile kendi içinde de önemli ölçüde değişime uğramıştır. Başlangıçta işçi sınıfı, tarımdaki kollektivizasyonun sonucu olarak kırdan göç ile büyümüştür. Endüstride ve inşaat sektöründe iş bulmak umudu ile kentlere akan köylülerin çoğunluğu, eğitimsiz ve okuma-yazma bilmez durumdaydı. Gerçekte Devrim sırasında, kırsal nüfusun ancak 1/4'ü okur-yazardı. Sovyet hükümetlerinin eğitime verdikleri önem, çok kısa zamanda hem okur-yazar nüfusun artışı ve hem de mühendis ve teknisyen sayısının artışı ile sonuçlanmıştır. Bununla birlikte daha 1939'da gelir getirici bir işte çalışan nüfusun sadece % 12'si ilkokul ötesinde eğitim görmüş durumdaydı. Bu durum 2. Dünya Savaşını izleyen yıllarda çok büyük boyutta değişime uğradı. Nitekim 1987 yılında, gelir getirici bir işte çalışan nüfusun yaklaşık % 89'u liseye gitmiş ve bunun da 3/4'ü ya bir meslek lisesinden ya da genel liseden mezun olmuştu.

Son on yılların işçi sınıfı, Devrim öncesi işçi sınıfından bir başka açıdan da farklılık gösterir. Bugün birçok endüstriyel iş kırsal kökenli işçiler ile yapılmakla birlikte, bu işçiler artık geçmişin **mujikleri** değildir. Okula gitmişler, matematik, fizik ve kimya öğrenmişler ve de makina olgusuna belirli ölçüde adapte olmuşlardır. Bundan çok daha önemli olarak belirtilmesi gerekli olan nokta, bugünkü işçi sınıfının büyük bir bölümünün ikinci ve hatta üçüncü kuşak işçi olanlardan oluştuğu gerçeğidir. Bunların fabrika, maden, inşaat ve ulaşımında çok güçlü kökleri bulunmaktadır. Ve bunlar, batıdaki benzerlerinden farklı olmayan

şekilde, işbölümünün ve hiyerarşik komuta yapısının olduğu yönetim deneyimine sahiptirler.

Devrimden bu yana ortaya çıkan değişmeler arasında, aynı şekilde yeni ve önemli olan diğer bir öge de orta katmanın (yada katmanların) genişlemesidir. Orta katman bugün, bir yandan işçi sınıfı ve kollektif çiftçiler ile, diğer yandan, yönetici elit (Parti Merkez Komitesi üyeleri, resmi daire başkanları, ekonomi yöneticileri ve ordunun üst düzey subayları) arasında kalan geniş kitleden oluşmaktadır. Diğer toplumların orta katmanlarında da görüldüğü gibi, bu kitle kendi içinde, gelir, etki ve sahip olunan ayrıcalık açısından büyük farklılaşma gösterir. İktidar-güç hiyerarşisinin orta düzeylerinde yer alan parti bürokratları, resmi daire yada işletme yöneticileri bu katman içinde bulunurlar. Bunların çıkarları, genellikle varolan toplumsal yapıya sıkı sıkıya bağlıdır. Çünkü bu yapı onlara sadece iş güvenliği ve belirli ölçüde güç ve ayrıcalık sağlamaz, aynı zamanda, buldukları konumdan yükselme olanaklarına da sahip kılar.

Orta katmanın çok farklı bir parçası ise, sağlık, eğitim, kültür, sanat ve bilim alanında çalışanlardan oluşmaktadır. Üniversite öğrenimine sahip nüfusun, 1939'daki 1.2 milyonluk düzeyden, bugün 20 milyonun üstüne çıkmış olması gerçeğinin beslediği, bu tür mesleklerde çalışan nüfusun çok büyük ölçekte artışı, bir yerde Devrimin toplumsal önceliklerinin de kanıtı niteliğindedir. Bu tür işlerde çalışanlar, **statü, gelir ve yönetim** ile ilişkileri açısından endüstri işçilerinden pek de farklı değildir. Ne var ki, bunların yanında sayıları küçümsenmeyecek düzeyde ayrıcalıklı profesyonel ve aydın (fizik ve toplumsal bilimler, edebiyat, sanat ve basın alanında üst düzey çalışanlar) da vardır ki, bu ikinci grup, sadece görece yüksek yaşam düzeyi ve yüklü çıkarlardan yararlanmakla kalmaz, aynı zamanda hantal bürokrasi karşısında kendilerini bir ölçüde özgür ve bağımsız hissedebildikleri bir alanı yaratma başarısını da gösterir.

Kendi içinde farklılaşmasına karşın, **entelekya** olarak adlandırılan bu katman için, hem iş ilişkileri çerçevesinde ve hem de kişisel nedenlerle **demokratik haklar** çok özel bir önem taşımaktadır. Demokratik haklarının yetersizliğine ek olarak biz bu grup, Batılı meslektaşlarının sahip oldukları yaşam koşulları açısından da yetmezliği gittikçe artan ölçüde duyumsamaktadır.

Perestroyka'nın biçimlenip gündeme getirilmesinde katkıda bulunan ekonomist, sosyolog ve politika bilimcileri de işte bu katmandan gelmektedir.

Bilinmelidir ki betimlenen tüm bu değişmeler, inanılmaz ölçüde katı bir politik ortamda gerçekleşmiştir. Oskar Lange'in uygun nitelmesi ile, Sovyet ekonomisi, esas itibarı ile, kendine özgü bir savaş ekonomisi olmuştur. Hızlı sanayileşme ve güçlü bir savunma mekanizmasının oluşturulmasının amacı, başlangıçtan itibaren gündeme egemendir. Bilinen tarihsel koşullarda ve gerçekten büyük sorunların varlığına karşın, bu amaçlar, tüm ekonomiyi ve sivil yaşamın bir çok boyutunu etkili şekilde yöneten hiyerarşik komuta sistemi yoluyla gerçekleşmiştir. Böyle bir oluşum (kaçınılmaz olarak) temel özellikleri katılık, sürekli varolan güvensizlik duygusu ve kendi çıkarını koruma içgüdüğü olan yaygın bir bürokrasiyi de beraberinde getirmiştir.

Kentleşme, ileri eğitimin yaygınlaşması ve orta katmanların büyümesi gibi olgular, güçlü bir biçimde yerleşmiş bu bürokratik mekanizma için tehlike teşkil etmiştir. Nitekim çok geçmeden, demokrasi ve demokratik hakların yokluğu, toplumsal üretimin dağılımı ve ekonomik gelişme stratejisi gibi konularda farklılaşmalar ve gerginlikler ortaya çıkarmaya başlamıştır.

Burada özellikle vurgulanması gereken nokta şudur: Sosyalist toplumlar uzun dönemde, sınıfları ve kitledeki tüm zararlı farklılaşmaları kaldırmaya ideolojik olarak angaje olmuş olsalar dahi, **Sovyet gelişme stratejisi ve onunla birlikte gelen politik yapı, yeni sınıfların yapılanmasına ve kitle içinde çelişkilerin oluşmasına temel etmen olmuştur.** Bu çelişkiler kendisini, sadece üst katmanların aldıkları yüksek ücretlerde değil, fakat yararlandıkları ayrıcalıklarda özellikle gösterir. Bunlar güç ve statü sahibi olan kesim ile, kitleyi çok net bir biçimde ayıran imtiyazlardır. Örneğin, devlet kurumu olarak işletilen bazı büyük satış merkezleri, poliklinikler, sanatoryumlar, eğlence merkezleri, kafeteryalar, konutlar ve hatta çamaşırhanelerin yüksek kaliteli hizmetlerinden, ya ücretsiz yada çok düşük ücret karşılığında sadece bürokratlar yararlanabilmektedir. Bu kurumların hizmetlerinden, sokaktaki adam ne kadar ücret öderse ödesin, yararlanamaz(4). İmtiyazın miktarı ve kalitesi, bir yandan hizmeti sunan kurumun zenginliğine,

diğer yandan da, hizmetten yararlanan kişinin statüsüne bağlı olarak değişir. Tüm bu imtiyazlar değişik yollarla entellekyanın bir bölümü ile bürokrasinin üst katmanlarını işgal eden kişilerin hizmetine sunulur. Kuşkusuz verilen bu örnekler, kıt kaynakların, nüfusun ayrıcalıklı bir azınlığının çıkarına kullanıldığını gösterir. Ne var ki, kaynak dağılımı alanındaki haksızlıkların, kayırmaların göstergesi sadece bunlar değildir. Nitekim bunlara ek olarak, kent ve kırsal bölge farklılaşmasının yanında, Moskova gibi büyük kent merkezlerinin ve özellikle endüstriyel merkezlerin, diğer bölgelerden büyük ölçekli farklılaşmasını belirtmek olasıdır.

Ancak burada önemli olan nokta, yaşam düzeyindeki bu tür farklılaşmaların varlığı değildir. Çünkü bu farklılaşmalar, Sovyetlerin başlangıç koşullarının ve gelişme için izlediği yolun kaçınılmaz sonucudur. Esas vurgulanması gereken nokta, bu farklılaşmaların kemikleşmesi ve sınıf, statü ve bölge bazında yeniden üretilmesidir. Dolayısı ile, bu koşullarda, üretimin bölüşümü ve gelişmenin geleceğine ilişkin, farklı katman ve bölgeler arasındaki çıkar çatışmalarının ortadan kaldırılması bir yana, azaltılması bile olası değildir.

Çıkar çatışmasının en çarpıcı örneği, gelişmiş ile geri kalmış bölgeler arasındadır. Sovyetler Birliği, bugüne kadar gerçekleştirdiği büyük gelişmelere karşın, azgelişmişliğin neden olduğu sorunları çözmüş olmaktan uzaktır. Nitekim, SSCB 1987 İstatistik Yayını, Devrimden 70 yıl sonrasında, okulların durumlarına ilişkin ilginç bilgiler vermektedir.

"Tüm ülkede, öğrencilerin % 21'i merkezi ısıtması olmayan okul binalarında eğitim görmektedir. Bu okulların % 30'unda su, % 40'nda ise kanalizasyon yoktur"(5).

Kırsal alanların geri kalmışlığı özellikle belirtilmektedir. Nitekim, 19. SBKP toplantısında Gorbachev şunları söylemiştir:

"Kırsal bölgelerdeki toplumsal gelişmenin yetersizliğine değinmek istiyorum. Tüm toplumun buralara hizmet borcu çok büyük ölçüde artmıştır. Bir çok bölgede, konut, toplumsal, kültürel ve sağlık hizmetleri nitelik ve nicelik olarak kesinlikle yetersizdir. Bunlara ek olarak, köy evlerinin kötü

koşullarını ve dolayısıyla enerjiye dayanan aygıtların kullanımındaki zorlukları ve bu arada yolların kötülüğünü de belirtmeliyiz"(6).

Bazı bölgelerde ve özellikle de Doğu ve Güney Sovyet Cumhuriyetlerinde koşullar, 3. Dünyanın en geri kalmış ülkelerinin koşulları ile hemen hemen aynı düzeydedir. Sadece okul ve hastanelerin değil, fakat, bütünü ile köyün su ve kanalizasyondan yoksun olduğu yerler vardır. Özbekistan'da bir reform hareketi olan Birlik'in bir yayınına göre, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde köylerin % 50'sinin suyu, % 93'nün ise kanalizasyonu yoktur (7).

Genel olarak kişi başına düşen gelir, tarımda işçi ücretleri, et tüketimi, konut durumu, sağlık hizmetleri vb ölçütler temelinde karşılaştırma yapıldığında, Cumhuriyetler arasında çok büyük farklılaşmaların varlığı açıkça görülmektedir. Bu farklılaşmalar, Cumhuriyetlerin coğrafik durumu ve başlangıç koşulları göz önünde tutulursa, bir ölçüde anlaşılabilir. Ancak burada vurgulanması gereken nokta, gelişmiş ve geri kalmış bölgeler arasındaki keskin farkın süreklilik gösteren bir düzen içinde olmasıdır. Önde gelen iki Sovyet ekonomistinin yeni çalışmalarından bir alıntıyı burada aktarmakta yarar vardır :

"Ülkenin bir çok yerinde kişi başına düşen devlet destekli ucuz et miktarı, Ukrayna'nın Siyah-toprak bölgesi, Urallar ve Sibiry'a'daki vilayetlerin çoğunda kişi başına düşen et miktarının 1.5-2 katıdır. Yeni yerleşim bölgelerinde ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde nüfusun önemli bir bölümü uygun konutlardan yoksundur. buralarda her vatandaş ortalama 9-11 metrekare yaşam alanına sahip iken, bu ortalama ülkenin bütününde 15 metrekareye çıkmaktadır. Orta Asya'da ve özellikle de kırsal bölgelerinde, sağlık hizmetlerinin düzeyi çok düşüktür. Türkmenistan'da doğumevleri, hapisane ve çocuk hastanelerinin % 60'ında sürekli su temini mümkün olmamakta ve hastanelerin 2/3'ünde ise, su tesisatı bulunmamaktadır .Bu bölgede çocuk ölümleri, ülke ortalamasının yaklaşık iki katıdır. Kırgızistan(da ise çocuk ölümleri (1-2 yaş) ülke ortalamasının üç katıdır" (8).

Bütün bu olumsuzlukların, Moskova'daki yetkililerin ihmalinin bir sonucu olduğunu ileri sürmek hatalıdır. Gerçek çok daha karmaşıktır. Çarlık döneminde bu bölgeler, Rusya'nın sömürgeleri konumunda olup, ekonomik ve toplumsal geri kalmışlık açısından, sınırlarının hemen ötesinde, 3. Dünya'da yer alan komşularına benzemektedirler. Sosyalist Devrim, buralarda köklü değişimler yarattı. Kapitalist dünyanın merkez-çevre ilişkilerinin aksine, endüstrileşme, sağlık, eğitim ve kültür alanlarında büyük bir sıçrama gerçekleştirmek için, gelişmiş Cumhuriyetlerden, az gelişmiş Cumhuriyetlere önemli kaynak transferleri yapılmıştır. Gerçekten de, bu geri bölgelerin gelişme çizgisinin sürekliliği (bir zamanlar), Sosyalist Planlamanın başarısının ilginç örneği olarak nitelenmekteydi (9).

Ne var ki plancılar, mevcut kıt kaynakları, sayısız ek talepler arasında dağıtmak gibi çok zor bir sorunu çözmek zorundaydılar. Çünkü, görece gelişmiş Cumhuriyetlerde dahi, küçümsenmeyecek boyutta azgelişmişlik ve yoksulluk vardı. Dolayısıyla uzun dönemde yaşam düzeyini yükseltmek için büyük miktarda yatırımlara gereksinme duyulmaktaydı. Ayrıca başlangıçta, Alman işgali karşısında, kaynakların (önemli bölümünün) silahlanmaya ayrılması öncelik kazanmıştı. Bu durum sonradan Soğuk savaş döneminde de devam etmiştir. (Plancıların yetersiz kaynakların dağılımında karşılaştıkları zorluğun diğer bir nedeni de) yeni toplumsal sistemde oluşan toplumsal tabakaların, birbirleri ile çatışan ve çelişen yapılarıdır. Bu toplumsal tabakalar ekonomik gelişmenin yönünün belirlenmesinde karşıt baskılar uygulamışlardır. (Öncelik, yoksul kitlelerin yaşam düzeylerinin yükseltilmesine yada orta ve üst katmanların tüketim taleplerini karşılayacak yatırımlara verilmelidir şeklinde. . .)

Tüm gereksinmelerin aynı zamanda karşılanmayacağı ve yatırım planlarının yapılması ile nihai ürünün alınması arasında, büyük bir zaman farkının olması gibi nedenlerle, bölgeler arası eşitsiz gelişmenin ortaya çıkması ve bazı gereksinmelerin karşılanmasının göz ardı edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Sonuç olarak, gerçekleştirilen büyük ilerlemeye karşın, Sovyetler Birliği'nin azımsanamıyacak bir bölümünde azgelişmişlik engeli aşılamamış ve yoksulluk varlığını sürdürebilmiştir. Nitekim Başbakan, kısa bir süre önce, bunu açık bir biçimde ifade etmiştir:

"Yaklaşık 40 milyon insanın yoksulluk sınırında yaşadığı gerçeğini, Hükümet anlamış bulunmaktadır . . ." (10).

(Bu tür olumsuzluklara karşın) GSMH büyük bir hızla arttığı süre boyunca, izlenen kalkınma stratejisinde bir değişme yada reform yapılmasına ilişkin, güçlü bir baskı gündeme gelmemiştir. (Tam tersine) hızlı büyümenin, bütün rahatsızlıkları ortadan kaldıracığı inancı çoğunlukta egemendi. Çünkü, hızlı büyümenin sonuçta, halkın haklı gereksinmelerini karşılayacak üretici kaynakları yaratacağı düşünülüyordu. Gerçekten de, çok kısa zamanda gelişmiş kapitalist ülkelerin geride bırakılacağı ve dolayısıyla, geri kalmışlık ve yoksulluğun kaynak olduğu bütün sorunların ortadan kalkacağına, Sovyetler Birliği'nde büyük çoğunluk inanmaktaydı. Savaşın yol açtığı yıkım onarıldıktan sonra, 1950'lerin sonuna kadar, bu hedef pek de uzak gözüküyordu.

2. dünya Savaşı sonrasında uzun bir dönem, Sovyetler Birliği'nin büyüme hızı, hem ABD ve hem de Batı Avrupa ülkelerinin büyüme hızını büyük ölçüde geçmiştir. Fakat büyüme hızına ilişkin bu övünme ve yüceltme iki nedenle zedelendi; birincisi, 'büyüme hızı'na verilen bu önem, herşeyden önce, sosyalist başarıların boyutunu daraltıyor ve herşeyi üretim sorununa indirgiyordu. Ve tüm övünme, sosyalist ülke üretim düzeyinin, kapitalist ülkelere ne kadar çok benzediği şeklindeydi. İkinci olarak da, bu tavır, iki bloktaki gelişme çizgilerinin daha uzun süre aynı şekilde devam edeceği sayılısını içermekteydi.

Ancak, 1950'lerin sonuna doğru büyüme hızı yavaşladıkça, Sovyetlerin hızlı büyümesinin sürekliliğine ilişkin inanç sarsılmaya başladı. Kaldı ki, o yıllarda büyüme hızı halen yüksekti. Fakat bazı göstergelerin gerilemesi, olayın geçici olmadığını işaretlerini vermekteydi. Aslında tüm 1960'lar, 70'ler ve 80'lerin ilk yarısı boyunca, büyüme hızı her Beş Yıllık Plandan diğerine açık bir biçimde düşmeye başlamıştı. 1957'de Khrushchev ve 1965'te Kosygin tarafından, büyüme hızındaki düşüşü düzeltmek ve üretimi artırmak amacı ile, ekonomik örgütlenme ve uygulamada reformlar gündeme getirildi. Kısa süreler için bu reformlar olumlu etki yaptılar. Ne var ki, bunlar çok geçmeden kullanılmamaya yada tamamen terkedilmeye başlandı. Çünkü reformlar, bürokrasinin etkili kesimlerinin çıkarlarını zedelemiş ve yerleşik plan anlayışının katı yönetsel sürecine ters düşmüştü. Bugün

tartışılan reform gereksinmesi çerçevesinde, yeni araştırma ve tartışma yöntemleri geliştirildi. Böylesi bir tartışma ortamı 1920'lerden bu yana Sovyet'ler Birliği'nde görülmemiştir. Bilim adamları plan sisteminin eleştirel değerlendirmesini yapmaya başladılar ve uzmanlar, ekonominin tekrar hızlı büyüme düzeyine çıkartılması için nelere gereksinme duyulduğunu tartıştılar. Gorbachev, beyin takımının önde gelen üyelerini bu ortamdan seçti.

Bir yandan entellektüel ortam, diğer yandan kent orta sınıflarının ve ayrıcalıklı aydınlarının baskısı ile, radikal politik ve ekonomik değişmelere zemin hazırlandı. Önlenemeyen keskin toplumsal ve ekonomik bunalımın olgunlaşması ve bunalımın, denenmiş politik ve ekonomik düzenlemeler çerçevesinde çözümlenemeyeceğine ilişkin gittikçe artan bilincin bir araya gelişi, her şeyi başlatan dönüm noktası oldu. Ekonomideki sürekli gerilemenin ve toplumsal refahtaki bozulmanın artık Kruschev ve Kosygin'in reformlarının benzeri, kısmi önlemlerle geçiştirilemeyeceğini, yönetici elitin tutucu ve reformist kanatlarından çok kişi anlamaya başladı. Bugün açıkça görülmektedir, Gorbachev'in iktidara gelmesinden 5-7 yıl önce, ekonomik büyüme tamamen durmuştur. Ulusal veriler, 1966-70 dönemine göre, 1981-85 arasında büyüme hızının yaklaşık % 50 oranında düştüğünü göstermektedir (yıllık ortalama % 7.8 artıştan, % 3.6'ya inmiştir). Gerçekte önemli Sovyet ekonomistleri bu verilerin doğruluğunu dahi tartışmaktadırlar. Çünkü, onlara göre, 1981-85 dönemi için kabul edilen % 3.6 oranında yıllık büyüme hızının hesaplanmasında gizli enflasyon faktörü göz önüne alınmamıştır. Bu noktadan hareket eden **Abel Agabegyan** (Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi üyesi ve Gorbachev'in danışmanı) çok daha gerçekçi fiyat endeksleri kullanarak, ulusal gelir rakamlarını yeniden hesaplamış ve 1981-85 döneminde hiçbir büyümenin olmadığı sonucuna varmıştır. Aganbegyan'a göre;

"Öngörülme-yen durgunluk ve bunalım ilk kez endüstriyel üretimin gerçekte % 40 oranında düştüğü 1979-82 döneminde olmuştur. Bu dönemde tarımsal üretim de düşmüştür. Ve bu dönemin hiçbir yılında tarım üretimi 1978 yılının düzeyine çıkmamıştır. Üretici güç kaynaklarının kullanımı çok net bir biçimde azalmış ve toplumsal üretimin tüm verimlilik göstergelerindeki

büyüme hızı yavaşlamıştır. Gerçekte emeğin verimliliği artmamış ve dolayısıyla, sermaye yatırımlarının getirisi düşmüş ve sermaye -çıktı oranındaki düşüşü hızlandırmıştır."(11)

Üretimdeki durgunluk herşeyden önce, tüketim için daha az olanağın varlığı anlamına gelmektedir. Gerçekte eğer hiçbir büyüme söz konusu değilse, salt nüfus artışı, kişi başına düşen tüketim malı ve hizmetlerinin miktarını düşürecektir. Kaldı ki, bunun yanında başka olumsuzluk kaynakları da vardır. Silahlanma yarışı ve Afganistan'a müdahale, kaynakları büyük ölçüde tüketmiş ve kitle tüketimi için yeterli miktarda kaynak bırakmamıştır. Ayrıca üretim teknolojisinin geriliği ve dolayısıyla üretim azlığı, plancıları, bu açığı kapatmak için kaynakların bir bölümünü yatırım malları üretimine ayırmaya zorlamıştır.

Tüketim mal ve hizmetlerindeki azalma kendisini iki şekilde gösterir: ya ücretler düşer yada kamu harcamaları (sağlık, eğitim vb.) azalır. Her ne kadar enflasyon gerçek ücretlerin de düşmesine neden olmuşsa da, durgunluk esas itibarıyla kamu harcamalarındaki büyük düşüşte kendisini göstermiştir. Sağlık ile ilgili veriler bunun ilginç örneğidirler. Nitekim, 1960'da binde 7.1 olan ölüm oranı, 1980'de binde 10.3'e çıkmıştır. Kuşkusuz bu artışın bir nedeni olarak, nüfusun yaşlanması gösterilebilir. Ne var ki, tıptaki gelişmelerin yaşam süresini ve dolayısıyla, yaşlılığı uzatmış olması, bu olasılığı da ortadan kaldırmaktadır. Diğer bir çok ülkede yaşlı nüfus artışı nedeni ile ölüm oranında bir yükselme gözlenmemiştir. Kaldı ki, tıptaki genel ilerlemeye karşın, Sovyetler Birliği'nde ortalama yaşam süresi 1958 ile 1985 yılları arasında artmamıştır. Tam tersine bu yıllar arasında özellikle erkekler için ortalama yaşam süresi düşmüştür. Yine bu dönemde bir yaşın altındaki çocuk ölüm oranı yükselmiş ve 1985'de % 026'ya çıkmıştır. Bu oranla Sovyetler Birliği, diğer ülkeler arasında 15. sırayı almaktadır.

Durgunluk döneminde kamu harcamalarındaki azalma, doğaldır ki, kronik hale gelen yoksulluk, yetersiz konut, bölgeler arası eşit olmayan gelişme ve az gelişmiş bölgelerin varlığı gibi sorunları da yoğunlaştırmıştır. İşte bu tür toplumsal sorunların ekonomisinin tepesinde üst üste birikmesi, Sovyet sisteminin geleceğini riske koyan zorlamaları yaratmıştır. SBKP Genel

Sekreterliğine seçildiğinde Mikhail Gorbachev'in karşı karşıya geldiği birinci görev, sistemi kurtaracak bir planı ortaya koymaktı. Hiç kuşku yok ki, kendisine miras kalan bu bunalımın keskinliği nedeni ile, onu, egemen elitin diğer kesimleri desteklemiş ve desteklemeye devam etmiştir. Eğer bu durum söz konusu olmasaydı, Gorbachev'un politik, ekonomik ve kültürel alanlarda getirdiği köklü değişmelere böylesi bir desteği vermezlerdi.

Bu makalenin ikinci kısmında, ekonomik çöküşün nedenlerini ayrıntılı ele alacak ve getirilen reformların temel niteliklerini irdelleyeceğiz.

DİPNOTLAR:

- 1) Isaac Deutscher, Russia: What Next?, New York, Oxford, 1953, s. 89.
- 2) Daniel Singer, "The Road to Gdansk", Monthly Review Press, New York, 1981, II. Bölüm, The soviet Union: Seeds of Change, s. 117.
- 3) Başka kaynak belirtilmedikçe, bu makalede kullanılan verilen, "The USSR in Figures for 1987 (Moscow: Finansy i Statistiki, 1988) adlı kaynaktan alınmıştır.
- 4) N. Shmelev ve V. Popov., "The Turning Point, Revitalizing the Soviet Economy, New York, Doubleday, 1989, s. 189.
- 5) 1987 sayılarıyla SSCB (a.g.e) s. 254.
- 6) 19 th All Union Conference of the CPSU, Documents and Materials, Moscow, Novosti Press, Agency, 1988, s.13.
- 7) Wall Street Journal, 28 Haziran 1989
- 8) N. Shmelev ve V. Popov., a.g.e., ss. 189-190
- 9) Alec Nove ve J.A.Newth., "The Soviet Middle East : A Model for Development ?" London George Allen & Unwin, 1967.
- 10) Nikolai Ryzhkov'un Halk Temsilcileri Kongresine sunduğu rapor, "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümetinin Gelecekteki Çalışmalarına İlişkin Program Üzerine", Documents and Materials, May 25-June 9 1989, Moscow, Novosti Press Agency, 1989, s. 60.
- 11) Abel Aganbegyan., "The Economic Challenge of Perestroika", Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1988, s.3.